

Кравцова О. А.,
аспірант кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕРЕПОВІДНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розглянуто особливості реалізації інтенцій переповідності в проповідницьких текстах. З'ясовано ролі евіденційної семантики та інтертекстуальності в контексті переказування інформації. Визначено засоби чужої мови (парантетичні внесення, цитати, непряма мова), що використовує священник в ораторсько-релігійній промові; окреслено найхарактерніші переповідні конструкції, якими він послуговується під час проповідування.

Ключові слова: проповідь, переповідність, евіденційна семантика, інтертекстуальність, цитата, непряма мова, парантетичні конструкції, складнопідрядне речення зі з'ясувальною підрядною частиною.

Постановка проблеми. Сьогодні серед інших не менш важливих тем сферу зацікавлень мовознавців репрезентують, зокрема, й комунікативно-прагматичні особливості різноманітних текстів, їх інтерпретативні можливості, функційне різноманіття та потенції впливу на реципієнта. Одним із найбільш ефективних засобів реалізації останніх є переповідна модальність. Її значення полягає в тому, що, накладаючись на зміст текстових фрагментів, вона надає їм характеру «не безпосереднього виявлення думки мовця, а непрямої передачі висловлень інших осіб» [11, с. 136].

Досі лінгвісти робили поодинокі спроби розглядати її на основі художнього та наукового стилів (виокремлювали лексичні засоби оприявлення, додаткові аксіологічні елементи тощо). У статті ми фокусуємося на реалізації переповідності в текстах проповідей.

Інтерактивізація сучасного життя диктує нові виклики. Як зазначає Н. Бабич, «досить високий загальноосвітній рівень сучасної людини зобов'язує проповідника переконливо поєднувати прадавні канони (догми) православної віри з актуальними проблемами сьогодення – «писання і передавання» – задля досягнення гармонії між розумом і духом» [1, с. 89]. Священик пропускає кожен текст Святого Письма крізь призму власної свідомості й під час проповідування мовить до пастви, використовуючи ті уривки та апелятивні конструкції, які доречні відповідно до тематики кожної релігійно-повчальної промови й задовольняють людську потребу в аргументації, поясненнях, підтримці, яких зосібна чи колективно шукають у Божому слові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві проповіді досліджують за різними підходами: комунікативним, стилістичним, дискурс-аналізу, теолінгвістичним, когнітивним, історико-лінгвістичним тощо.

У тих чи тих комунікативних аспектах проповідницькі тексти вивчали М. Анікушина, А. Бабаніна, Н. Багнюк, Ф. Бацевич, В. Бурцев, Н. Гуїванюк, Л. Гнатюк, В. Денисюк, П. Житецький, Л. Костич, С. Кот, З. Куньч, О. Купчинський, Л. Мацько, О. Мирончук, О. Ніка, І. Огієнко, Ю. Олешко, І. Павлова, П. Плющ, О. Прохватилова, Н. Розанова, В. Русанів-

ський, В. Сімович, В. Франчук, І. Чепіга, В. Сімович, Ю. Шевельов та ін.

Усе частіше почали з'являтися дисертації на означену тематику: «Дискурсний аналіз проповіді як морально-духовного жанру словесності» С. Кота (2006), «Мова проповідей Йосифа Сліпого» О. Петришиної (2008), «Життя та богословсько-проповідницька діяльність В. Войно-Ясенецького (архієпископа Луки) в контексті його філософсько-релігійних поглядів» Л. Халезової (2011), «Барокова проповідь у контексті розвитку української літературної мови XVII ст.» О. Зелінської (2014), «Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського бароко» О. Матушек (2014), «Диалогічний вимір віри у проповідуванні Кардинала Мар'яна Яворського» отця Андрія Безкоровайного (2016), «Проповідь у релігійному православному дискурсі XX ст.: лінгвопрагматичний аспект» М. Смирнової (2016), «Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі» Ю. Олешко (2017), «Євангельські сюжети у бароковому проповідницькому дискурсі (Кирило Транквіліон Ставровецький та Антоній Радивилівський)» С. Азорцевої (2018) та ін.

Проте досі немає жодного дослідження переповідності на основі текстів проповідей, що й зумовлює актуальність праці.

Мета статті – визначити особливості вияву інтенцій переповідності в проповідницьких текстах.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- окреслити специфіку жанру проповіді;
- з'ясувати ролі священника та його пастви в контексті переповідності під час проповідування Божого слова;
- проаналізувати значення інтертекстуальності й евіденційної семантики в проповіді;
- визначити засоби чужої мови, якими послуговується проповідник під час переповідання;
- виокремити найтиповіші переповідні конструкції в текстах проповідей.

Виклад основного матеріалу. Основу релігії становить віра, у якій кожна людина потребує постійного утвердження. Одним із дієвих засобів упевнення є проповідь, яку разом із посланнями, промовами та іншими жанрами вчені вналежнюють до проповідницького (ораторського) підстилю конфесійного стилю. За словами О. Мирончука, на її ідентифікацію з-поміж інших зразків ораторського мистецтва вказують такі написи: «слово», «похвала», «повчання», «оглашення», «бесіда», «казань» [7, с. 154–155].

За визначенням О. Петришиної, церковна проповідь – «це насамперед інтерпретація уривків зі Святого Письма, тому біблізми (їх пряме й непряме цитування, використання сюжетів, образів зі Святого Письма і т. ін.) – характерна ознака усіх структурних компонентів церковної проповіді» [9, с. 200]. Її ключовими рисами вчена визначає специфіку комунікативної

мети, мовленнєвої ситуації, комунікативного акту, зміст, семантико-стилістичні особливості лексики, структурно-композиційні особливості, а також функціонально-експресивну специфіку синтаксичних структур [9, с. 199].

На думку С. Шабат-Савки, інтенції сакральності в ораторсько-проповідницькому дискурсі виконують важливу роль, яка полягає в такому:

- а) розширити знання прихожан про вічні істини, розтлумачити Святе Письмо;
- б) привернути увагу до Євангелія та Біблії, прославити церкву та святих;
- в) пропагувати морально-етичні засади християнської філософії;
- г) з'ясувати біблійну істину, що сприятиме формуванню світогляду справжнього християнина;
- г) виховувати моральні чесноти;
- д) виховувати людину фізично й духовно здоровою, корисною суспільству, через проповіді розкрити сенс людського життя, вартість і важливість кожної людини [12, с. 317–318].

Текстам проповідей притаманні такі риси: переконливість, обґрунтованість позицій, аргументація, агітаційність, декларативність тощо. Слова священника спрямовані на слухачів, які різняться за віком, рівнем освіченості та релігійної переконаності, соціальними станом, особистісними характеристиками, однак становлять цілісну громаду, єдиного адресата, тим самим нівелюючи ознаки персональності.

Дослідниця Ю. Олешко, аналізуючи проповідницький дискурс, мовить, що його специфікою є наявність агенса (присутність якого як активного комуніканта обов'язкова), пацієнсів (ім властиві канонні статусні репліки) та суперагенса – Бога («а саме його слова») – абсолютного авторитета, учасника внутрішнього комунікативного процесу й безпосереднього комуніканта [8, с. 7]. Означують джерело інформації «евіденціали», які «маркують відстороненість проповідника від «чужого» висловлення» [8, с. 11]. Теологічне начало навіть поза комунікативною ситуацією наявне у свідомості її учасників. От така тривимірність, уміщена в рамки діалогічної взаємодії священника (безпосереднього мовця, духовного наставника, посередника між Богом і людьми, доволі часто переповідача, адресанта) та пастви (реципієнта, слухача, певною мірою пасивного учасника діалогічних відносин, комуніканта, «вербалізованість присутності» якого «лімітована щодо проповідницького дискурсу» [8, с. 12]), реалізується й через використання переповідних конструкцій задля посилення значущості та авторитетності висловлюваного, а також підвищення рівня поінформованості громади як колективного адресата. Роль інтерпретатора (витлумачувача істин) властива обом учасникам комунікативного акту. Готуючись до чергової проповіді, святий отець учитиється в Боже Слово, обирає цитати, влучні приклади, доповнює абсолютні істини власними судженнями й моралізаторськими висловлюваннями, так чи так створює ґрунт для вираження суб'єктивних мовленнєвих намірів через переказування.

Лінгвістка О. Гурко вважає переповідність, «тобто повідомлення про певний факт іншою особою, що ґрунтується на ствердженні інформації, отриманої з іншого джерела» [3, с. 39], основою непрямої евіденційності. Відповідно, евіденціалами в текстах проповідей є центральні, основоположні найменування в релігійній ієрархії (Бог, Ісус, Дух Святий, Богородиця, апостол, пророк), назви церковних служителів (патріарх,

митрополит, єпископ, пастор та ін.), інституцій (храм, церква), понять і реалій (молитва, акафіст) тощо.

Окрім джерел інформації як першооснови для переказування, варто сказати й про інтертекстуальність – текстову категорію, «яка полягає у використанні елементів текстів, що існують, чи їх фрагментів у новому тексті й відображає діалогічну взаємодію текстів» [6, с. 3], адже вона, експліцитно виражаючись у проповідях, допомагає вербалізувати наміри священника через ретрансляцію загальновідомих істин, виформовуючи поліфонічне полотно, мовлення в мовленні. Відповідно до цього, вважаємо доречним говорити про інтертекстуальний характер переповідності в досліджуваних зразках проповідницького дискурсу. Її маркерами є цитати та непряма мова.

Дослідниця Л. Меркотан розглядає поділ цитат на повні, редуковані й сегментовані, зауважуючи, що повна цитата – «дослівний, без скорочень, відрізок тексту-джерела, закінчений у змістовому відношенні, обсяг якого – не менше речення», редукована цитата – «скорочений, без утрат для загального змісту відрізок тексту-джерела, логічно завершений завдяки контексту», а сегментована цитата – «цитатні вставки, нерозривно пов'язані структурно-смысловими відношеннями, відтворені через невеликі інтервали відповідно до змістового навантаження в тексті-реципієнті» [6, с. 5–6].

Доволі часто головному частині складного речення становить авторське висловлення, яке щодо цитати займає пре-, інтер- чи постпозицію й може супроводжуватися лексемами оцінного характеру.

Щодо непрямої мови, то дослідниця К. Рибачук зауважує, що це «не менш поширена форма реалізації інтертекстуальності», яка «має на увазі переказ чужої мови», а також те, що «цей тип інтертекстуального включення, на відміну від цитати, допускає деякі відходження від мовної форми оригінального тексту, а також авторські включення» [10, с. 165]. Також вона свідчить про ретельніше пропрацювання, адаптацію, пропуск переповідачем через систему власних ціннісних орієнтирів тексту-першоджерела.

Реалізується переповідність за допомогою парантетичних конструкцій, на основі простих і складних речень (переважно з підрядними з'ясувальними) та фрагментами тексту.

У текстах проповідей, які ми опрацювали, переповіданню слугують такі предикати: *взивати, відповідати, говорити, докоряти, дякувати, закликати, застерігати, звати, казати, картати, кепкувати, кричати, називати, оголошувати, писати, підкреслювати, попереджати, порівнювати, проповідувати, прорікати, пророкувати, радити, свідчити, твердити, хвалити, чути* тощо. У більшості випадків вони займають позицію в головній частині складного речення, а підрядна з'ясувальна безпосередньо реалізує переказування, яке в текстах проповідей виражається через використання цитат, непрямої мови та передавання теми чужої мови. Окрім того, часто переповідачі використовують прислівники (*тепер, уже, тут, так* тощо), які уточнюють часові, просторові та способові характеристики переповідного мовлення.

Зазвичай переповідання відбувається в межах тричленної схеми: Ан₁ – суб'єкт-першоджерело (належить до вже згаданих раніше «евіденціалів»), слова якого – основа для переказування; П – переповідач (той, хто використовує чуже мовлення й ретранслює його реципієнтам); А – адресат (отримувач переповідного):



Рис. 1. Тричленна модель проповідності

Першоосною для переповідання слугують загальновідомі сакральні істини, які містяться у Святому Письмі, зі сторінок якого переповідник переймає окремі думки, твердження, фрагменти історій. Це можуть бути цитатні вкраплення, діалогічні єдності, переповідання вже раніше переказаного кимось тощо.

Однак у проповідницькому дискурсі ця модель може варіюватися.

Наприклад, священник (П), переказуючи інформацію з першоджерела (An₁) своїй пастві (А), використовує займенник «ми», у такий спосіб перед Божим Словом уособлюючи всіх єдиним адресатом, спільністю: *Ми ж, браття, теж запевне мусимо бути завжди готові до 2-го явління Христового, бо й сам Він сказав: «Будьте завжди готові, бо не знаєте ні дня, ні години, коли Син чоловічий прийде»* [5, с. 23].

До конструкції переповідності вналежнемо:

– **парантетичні конструкції**, що здебільшого містять указівку на першоджерело інформації (**кажуть, кажуть євангеліки, як кажуть, як кажуть учені дослідники, каже Господь, каже св. єв. Марко, як каже ап. Павло, як каже св. Письмо, каже про Нього пророк, мовляв, за словами апостола, за ап. Павлом, як підтверджує це й св. єв. Лука, як прорікав ап. Павло, як свідчать Євангелії, як про це вони свідчать, як її вважали сучасники, як пояснюють св. Отці, як зауважує св. єв. Лука, як повістує св. євангеліст Лука тощо**): *Віра є, кажуть, спілка (союз) Бога з людьми* [5, с. 76];

– **складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними** (засоби переказування – непряма мова та часткова цитация): *Уже Христос Спаситель сказав, що все зло з душі чоловіка може бути викоринене тільки молитвою і постом* (Мар. 9, 29) [5, с. 109];

– **безполучникові складні речення**: *Не даром і Христос називав себе: Я є альфа й омега – початок і кінець* (Відер. 1, 8) [5, с. 18];

– **діалог як спосіб реалізації переповідності**: *Один молодий (Мат. 19, 20) єврейський законник звернувся до Христа з таким запитанням: Учителю благий, щобто добрий, милосердний, що мені робити, щоб життя вічне досягнути? Христос йому зауважив: «На що ти Мене зовеш благим? Ніхто не благий, крім одного Бога»* [5, с. 49].

Як зауважує лінгвістка О. Зелінська, за спрямуванням на адресата й функціями для проповіді характерні такі діалоги: «звернені безпосередньо до слухачів, діалоги з уявними релігійними опонентами, діалог як спосіб переказування біблійних подій, діалог як спосіб цитування» [4, с. 9]. Їх використання допомагає проповіднику досягти контакту зі слухачами, налаштувати на сприйняття власної промови, підготувати до максимально плідної двосторонньої взаємодії.

Близьким до попередньої переповідної конструкції є комплекс «запитання-відповідь»: *Чого так відмовлялись і син, і батьки його від прямого свідчення, все більше казали, що не знають Того чоловіка? Тому, як каже євангеліст, що боялись юдеїв, бо юдеї змовились, що коли хто признає Його за Христа, того вигнати з свого кагалу. Але син таки не викрутився. За те тільки, що він посмів сказати, що Той, хто зілів його, є побожний, бо відкрив йому очі, фарисеї вигнали його з юдейського кагалу* (5, с. 273).

Побудований він за діалогічним принципом. Однак «монтажером» є проповідник, який за допомогою переказування чужої мови створює поліфонічне інтертекстуальне полотно, що виконує не лише пояснювальну функцію, а й текстотвірну.

Слідом за Н. Гуїванюк ми виокремлюємо розгорнуті переповідні конструкції, до складу яких входять «декілька дієслів зі значенням мовлення» [2, с. 522]: *Св. ап. Павло не раз порівнює апостольську працю з цією боротьбою і бігами в цирку, щоб одержати нагороду від Христа. «От це ж і я, каже апостол, біжу не так, як на щось непевне, борюся не так, аби тільки повітря бити, а морю тіло моє і підневолюю його, щоб іншим проповідуючи, самому іноді не бути нікчемним»* (1 Кор. 26, 27). *Так і Тимофееві він радить здобувати нагороду на 2-ге Богоявління. «Ти ж будь тверезий у всьому, терпи лихо, діло євангеліста – роби якнайкраще». В інших місці він каже: «Терпи лихо, як добрий вояк Ісуса Христа»* (2, 3). *«Борись чесною боротьбою віри, держись вічного життя, до котрого тебе закликано»* (1 Тим. 6, 12) [5, с. 23].

Висновки. Отже, проаналізувавши тексти проповідей, вдалося з'ясувати таке:

– кожна з них становить тривимірний простір, котрий реалізується завдяки діалогічній взаємодії священника та його пастви, причому остання – здебільшого пасивний учасник комунікативного акту (слухач);

– задля переконливості, аргументативності, декларативності, переконливості, обґрунтованості інформації під час ораторсько-релігійної промови проповідник послуговується переповідними конструкціями, які проходять крізь призму його власного світобачення;

– інтертекстуальність та евіденційна семантика тісно пов'язані з переповідною модальністю;

– головними засобами переказування чужої інформації слугують парантетичні конструкції, цитати, переповідання теми чужої мови й непряма мова;

– під час проповідування святі отці використовують різні переповідні конструкції: парантетичні вставки, складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними, безполучникові складні речення, діалог як спосіб реалізації переповідності, комплекси «запитання-відповідь», розгорнуті переповідні конструкції (з декількома предикатами мовлення в складі) тощо.

Досі не було жодного дослідження переповідності в текстах проповідей. Подальшу роботу вбачаємо в детальнішому розгляді означеної проблеми, зокрема щодо виокремлення нових конструкцій переказування та їх функційних параметрів. Важливі зміни в релігійному житті України (створення єдиної помісної Української Православної Церкви) створюють новий вектор у дослідженні цієї тематики й потребують особливої уваги учених, зокрема мовознавців.

Література:

1. Бабич Н.Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: збірник науково-дидактичних праць. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2009. 216 с.
2. Гуїванюк Н.В. Слово – Речення – Текст: вибр. праці. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2009. 663 с.
3. Гурко О.В. Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові: монографія. Дніпро: ЛІРА, 2017. 316 с.

4. Зелінська О.Ю. Барокова проповідь у контексті розвитку української літературної мови XVII ст.: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 / Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 2014. 36 с.
5. Липківський В. (митрополит). Проповіді на неділі і свята: слово Христове до українського народу: наукове видання. Чернівці, 1996. 609 с.
6. Меркотан Л.Й. Прецедентні тексти в системі інтертекстуальності: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2016. 20 с.
7. Мирончук О.Я. Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. *Культура слова*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. Вип. 72. С. 151–157.
8. Олешко Ю.Л. Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. Київ, 2017. 18 с.
9. Петришина О.І. Визначальні риси та особливості функціонування проповідницького підстилю як різновиду релігійного стилю сучасної української літературної мови. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Слов'янська філологія»*: зб. наук. пр. Чернівці: ЧНУ, 2010. Вип. 509–511. С. 196–202.
10. Рыбачук К.Ю. Типология интертекстуальных включений в современном политическом дискурсе Великобритании и США. *Филологические науки. Серия «Вопросы теории и практики»*. Тамбов: Грамота, 2016. № 11 (65): в 3 ч. Ч. 3. С. 164–167.
11. Сучасна українська літературна мова: синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 516 с.
12. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: Букрек, 2014. 412 с.

Кравцова О. А. Функциональный потенциал пересказательных конструкций в проповедническом дискурсе

Аннотация. В статье рассмотрены особенности реализации интенций пересказательности в проповеднических текстах. Выявлены роли эвиденционной семантики и интертекстуальности в контексте пересказа информации. Определены средства чужого языка (парантетические внесения, цитаты, косвенная речь), используемые священником в ораторско-религиозной речи; обозначены характерные пересказательные конструкции, которыми он пользуется во время проповеди.

Ключевые слова: проповедь, пересказательность, эвиденционная семантика, интертекстуальность, цитата, косвенная речь, парантетические конструкции, сложно-подчиненное предложение с изъяснительной подрядной частью.

Kravtsova O. Functional potential of renarrative structures in the sermon discourse

Summary. This article addresses the peculiarities of the realization of the renarrative intentions in sermon texts. The roles of evidential semantics and intertextuality in the context of information renarration are revealed. The means of a foreign language (parenthetical embeddings, quotes, indirect speech), which the priests use in their oratory-religious speech, are determined; the most distinctive renarrative constructions that the clerics uses during preaching are outlined.

Key words: sermon, renarration, evidential semantics, intertextuality, quote, indirect speech, parenthetic constructions, complex sentence with an object clause.